

משפט התורה במדינת ישראל

עריכה: עדו רכניץ
יעוץ: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

מכון משפטי ארץ
בית מדרש גבוה להלכה ומשפט
עפרה, מיקוד 90627
טלפון 02-9973888 שלוחה 100
www.dintora.org
info@dintora.org
מסת"ב 7-0-142-91-965-978

לעילוי נשמת
ר' יעקב יצחק לוי-גיסר
נלב"ע ג' שבט תשס"ז
מתרומת עזבונו

עיצוב: סטודיו ולדמן

תוכן

4	פתח דבר
7	משפט התורה וחוקי מדינת ישראל
7	חשיבותו של המשפט
9	החובה לקיים מערכת משפט על פי ההלכה
11	משפט עברי בחוקי מדינת ישראל
12	פנייה לבתי משפט בתביעת ממון
14	חוקי המדינה בראי ההלכה
18	ייחודו של משפט התורה
22	מידע שימושי
22	מדריך לבא בשערי בית הדין לממונות
26	שטר הבוררות
27	חתימה על חוזה על פי ההלכה
30	סעיפים ייחודיים של חוזים על פי ההלכה
33	רשימת בתי הדין לממונות

פתח דבר

למשפט מקום רב חשיבות במדינת ישראל, "עם הספר" הוא גם עם המשפט. יותר ויותר החלטות המעצבות את החיים האישיים והציבוריים מתקבלות באולמות בתי המשפט. החלטות אלה עוסקות בשאלות של אתיקה שלטונית, התנהלות צבאית, הכרעות פוליטיות, מעמד אישי ועוד. דומה שהדין השיפוטי והכרעותיו תפס את מקומו של הדין הציבורי, והוא הולך ומצמצם את השדה החברתי-ערכי ואת העשייה הפוליטית אל תוך מסגרות משפטיות החולשות על כל סדרי החיים והשלטון. ראש המערכת השיפוטית בעשור האחרון כבר קבע כי "הכל שפיט" ובכך התווה דרך למערכת כולה.

יתרה מזו אופייה של הפסיקה בשנים האחרונות מחדד את העובדה ששיפוט הוא קודם כל תוצאה של הכרעה ערכית. ככל אדם – מערכת ערכיו, תרבותו, מקורות יניקתו וחזונו של השופט הן המעצבות את ראייתו, את פרשנותו, את שיפוטו וכתוצאה מכל אלה – את הכרעותיו.

כלל גדול במערכת משפט התורה קובע כי "אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות" (סנהדרין ו,ב). כלל זה שהובא בהקשרו כדי לטעת בדיין ביטחון במראה עיניו וביכולת שיפוטו, אוצר בתוכו גם הזמנה לדיין להפעיל את שיקול דעתו על בסיס השקפותיו וערכיו, על פי עיני רוחו ומרחב מבטו – כדי לחרוץ דין ולהוציא משפט.

לאור זאת ברור שנטישתה של מערכת המשפט הישראלית את משפט התורה היא הכרעה ערכית אסטרטגית לאימוץ עולם ערכים שונה. היהודי המאמין, וכל מי שמוקיר את משפט התורה, יודע כי תורת ישראל היא תורת חיים. ערכיה הם אורח חיים, חוקיה יורו דעה את עוסקיהם ומשפטיה הם אבן העזר לכל שאלה הלכתית ומשפטית. על ליבו נשא הכוהן הגדול את חושן המשפט להוציא לאור משפט על פי תבונת הלב ואור השכל גם יחד. דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

על שלושה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום
שנאמר (זכריה ח) 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'.

(אבות א, יח)

איזהו דין שהוא אמת לאמתו? דין המביא שלום בין בעלי הדין ושלום לעולם.

הדיינים נקראים "עיני העדה" ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. כל איש שיהיה לו ריב עם רעהו וכל נגע או מחלה שלטונית וחברתית צריכים לבוא לפני דייני ישראל ולהיות נידונים "על פי התורה אשר יורוך".

בתורת ישראל ובהלכותיה מצוי בניין מפואר בנוי לתלפיות של כל מערכת הדין והמשפט. "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם". עשרות מצוות עשה ולא תעשה נמצאות בתורה שבכתב בנוגע למערכות הצדק והדין, ומסכתות שלמות בסדר נזיקין ובכל ספרות התלמוד וההלכה מניחות לפנינו שולחן ערוך ומתוקן. תלמידי חכמים ויוצרים הלכתיים בכל הדורות התקינו מן השולחן הערוך מעדני מלכים בהלכות ובתקנות משפטיות, סדרי דין, פסקי דין וספרות פרשנית רחבה. כל האוצר הגדול הזה מבקש גואלים ובונים שיהפכוהו לעולם תוסס ופעיל בכל מערכות הצדק והדין הנוהגות בימינו.

מהפכת הצינונות ותחיית העם בארצנו הביאו בכנפיהן ברכה רבה לתורה וללומדיה. נס תחיית השפה העברית, לשון הקודש, הביא לחידוש עולם ומלואו ופתח בפני כל את אוצרות התורה והיצירה. יצירה ותחייה דומה נדרשת לתרבות המשפט הישראלית. צדק ומשפט מן המקור הישראלי והעברי צריכים לתפוס את מקומם בראש ולדחות את הלשוניות הזרות ואת משפט עם לועז אשר קנה לו מקום של כבוד במחוזות הצדק הישראלי.

כלל גדול נקוט בידינו מן האבות :

רבי חנינא סגן הכהנים אומר הווי מתפלל בשלומה של מלכות
שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו...

(אבות ג, ב)

מלכות – כל מלכות, היא תריס בפני פורענות ואנרכיה אנושית. שלומה של מלכות היינו סדרי שלטון ומשפט, כפיית דין, גביית מס ושמירת הסדר הציבורי – הוא בסיס לקיומה של חברה.

ראוי לציין שמסכת אבות היא מסכת "מוסר הדיינים". כך הסביר הרמב"ם את מטרת המסכת הזאת ואת הוראותיה. דווקא הדיין, היושב על מדין, הוא הצריך בראש ובראשונה לשאת תפילה לשלומה של מלכות ולתת לכך ביטוי בפסיקותיו.

מכאן נובע שבתחומים של שמירת הסדר הציבורי, הביטחון האישי והלאומי, המשפט הפלילי ומערכת הענישה, צבא ומשטרה – שומה עלינו לשמור ולציית, לתקן ולשפר את המסגרות הקיימות.

הכלל ההלכתי קבע: "דינא דמלכותא - דינא" (בבא קמא קיג,א) אין כלל זה סותר ביקורת ראויה ומגמות חקיקה ושינוי בדרכים דמוקרטיות. כינונה של מדינת ישראל בחסדי שמים, מחייב יצירה מדינית-שלטונית הראויה למדינה יהודית.

בחוברת זו אנו קוראים להתמקד בראש ובראשונה בדין האזרחי. בתובענות שבין אדם לחברו, בין רשות לרשות, בין חברה ללקוח ובין עובד למעביד. בכל מרחב דיני הממונות יש להרים את קרן משפט התורה כמתחייב מן ההלכה.

מכון "משפטי ארץ" שם לו למטרה את כל האמור לעיל בחתירתו להכשיר דיינים תלמידי חכמים בעלי ראייה רחבה. ראייה החותרת לדון "דין אמת לאמיתו" מתוך הכרת תכונת הזמן והכרת מדינת ישראל כגורם בהלכה ובמשפט.

חוברת זו היא ראשונה בסדרת חוברות מחקר ומקורות משפטיים. היא באה כדי לבסס את חובת ההיזקקות למערכת משפט התורה ולהגיש לקורא נתונים אודות מערכת זו ולחזק את נגישותה.

את החוברת ערך הרב עדו רכניץ הממונה על תחום המחקר במכון, בשיתוף עם הרב ד"ר איתמר ורהפטיג איש צוות ההוראה והמחקר של המכון.

ייתן ה' ויסייע בידינו להשיב שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה ויסיר ממנו יגון ואנחה בהקמת קריית משפט נאמנה.

הרב אברהם גיסר
יו"ר המכון

בשנים האחרונות ניכרת מגמה של התעוררות משפט התורה, מוקמים בתי דין חדשים העוסקים בדיני ממונות, מוצעים חוזים על פי ההלכה (מכר, שכירות, צוואות ועוד), ובאופן כללי, המודעות הציבורית לתחום הלכתי חשוב זה הולכת וגדלה. כדי להאיץ תהליך מבורך זה יש הכרח להעמיק את הידע ולהרחיב את מעגל השותפים למאמץ.

בחוברת זו מבוא ראשוני להכרת משפט התורה. לחוברת שני חלקים: בחלק הראשון, עיון בסיסי בחשיבות המשפט בישראל, במצווה להקים בתי דין ולפנות אליהם, ובמעמד חוקי הכנסת ובתי המשפט בעיני ההלכה.

בחלק השני מידע שימושי על בתי הדין העוסקים בדיני ממונות וההבדלים ביניהם; מדריך לבא בשערי בית הדין, הסבר בסיסי על שטר הבוררות הנהוג בבתי הדין, ומעט מדיני חוזים על פי ההלכה.

אנו מקווים שהחוברת תפתח צוהר להתחדשות בשדה זה. זאת, כחלק מפעילות המכון לתחיית משפט התורה במדינת ישראל.

עדו רכניץ

משפט התורה וחוקי מדינת ישראל

חשיבותו של המשפט

חשיבותה של המערכת המשפטית בעיצוב פניה של מדינת ישראל הלכה וגדלה בשני העשורים האחרונים. אולם, בהלכה ובמקורות התורניים באופן כללי, ניתן מאז ומעולם מקום מרכזי מאוד למשפט התורה, כפי שנאמר במדרש:

אמר רבי אלעזר: כל התורה תלויה במשפט, לכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדיברות לפי שהבריות מעבירין על הדין והוא נפרע מהם...

ומלמד את באי עולם, שלא הפך את סדום עד שעיברה את הדין...
ואף ירושלים לא גלתה עד שעיברה את הדין...

(שמות רבה פרשה ל, יט)

גם העקרונות הגדולים שבתורה, ובהם עשרת הדיברות, אינם יכולים להתממש ללא ירידה לפרטים משפטיים –

'ואלה המשפטים' כנגד 'לא תחמוד', כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו, לפיכך אמר 'תשים לפניהם', משפטים ישרים ינהיגו אותם ביניהם, ולא יחמדו מה שאינו שלהם מן הדין.

(רמב"ן שמות כא, א)

כלומר, לא ניתן ליישם את איסור "לא תחמוד" ללא הגדרה מיהו הבעלים של הרכוש, כיצד בעלות עוברת, ועוד. דברי הרמב"ן על איסור לא תחמוד הם דוגמא למכלול האיסורים שבעשרת הדיברות. המצוות שבעשרת הדיברות מגדירות את האסור והמותר שבין אדם לחברו או בין אדם למקום. פרשת משפטים שבה מפורט סדר התשלום והתרופות לעוול שנגרם, היא היישום המעשי ומימושו בין הצדדים.

רבי יעקב בעל טורים בפתיחה לטור חושן משפט, עמד על מקומו של המשפט בעבודת ה':

...כי המשפט הוא יסוד ועיקר גדול בעבודת ה', ואחריו (=אחרי משה רבנו) כל שופט ושופט שפט את דורו והשיבו מדרכו הרעה לעבודת ה' ללכת בדרך אשר דרך בה אברהם אבינו לעשות צדקה ומשפט ובעבור זה ניצולו מידי אויביהם...

(טור חושן משפט סימן א)

הראי"ה קוק הדגיש את חשיבות משפט התורה, בכך שהוא מבטא ערכי נצח אלוקיים:

המשפטים הם קודש קודשים בישראל, ועל כן הסמיכה, שהיא נושאת שם אלהים עליה, היא כל כך נחוצה לנו, היא כל כך אופית לתוכן לאומנו...

משה רבנו ע"ה, בתפסו אתו את כוח המשפט, בתחילת יסודו באומה, העלה את כל ערכי המשפט עד סוף כל הדורות לאותו התוכן האלהי שמשפטי ישראל באים אליו, ודרישת אלהים באה יחדיו עם המשפט הישראלי.

(הראי"ה קוק, אורות, ישראל ותחייתו, ג, עמ' כא)

במילים אחרות, משפט התורה איננו מערכת של כללים שמטרתם אך ורק ליצור סדר חברתי, אלא מדובר בדבר ה', ולכן כל סכסוך בין שניים מבני ישראל הוכרע על פי דרישת ה' על ידי משה רבנו. דברים ברורים בעניין זה כתב גם מייסד חסידות חב"ד רבי שניאור זלמן מלאדי:

והנה הלכה זו היא חכמתו ורצונו של הקב"ה שעלה ברצונו שכשיטעון ראובן כך וכך דרך משל, ושמעון כך וכך, יהיה הפסק ביניהם כך וכך. ואף אם לא היה ולא יהיה הדבר הזה לעולם לבוא למשפט על טענות ותביעות אלו.

(ספר התניא, פרק ה')

פסק ההלכה בסכסוך ממוני תאורטי, הוא מימוש רצונו של הקב"ה, קל וחומר כאשר מדובר בסכסוך ממוני ממשי, קטן ככל שיהיה. אמירות אלה מבהירות שההלכות הדנות בעולם העסקים הן חלק בלתי נפרד מהתורה, אין הן שונות מכל הלכה העוסקת בדיני בשר וחלב או בדיני שבת.

מלבד זאת, בעזרת העיסוק הבלתי נלאה בפרטים הקטנים, באירועי החיים היומיומיים, משפט התורה מצליח להטמיע את הערכים האלווקיים באדם ובחברה. לאור זאת, התייחס הראי"ה קוק בחומרה לניסיון לראות במשפט תחום שמנותק מאמונה בה' –

...ומתוך עקירת יסוד המשפט מתוכנו האלהי תופסת אותה הרשעה היותר מגושמת, ובאה בזהמא לחדור במשפט הפרטי של האישיות היחידית וחודרת היא בהתפשטות גדולה לנפשות העמים, ובזה מתייסד יסוד שנאת לאומים ועומק רעה של טומאת שפיכת דמים, מבלי להמיש את העול מעל צואר האדם.

(הראי"ה קוק, אורות, ישראל ותחייתו, ג, עמ' כא)

גם במדינת ישראל של ימינו ניכר שמערכת המשפט מצליחה להנחיל ערכים, שחלק מהם מנוגד לערכי התורה. ומכאן נובעת חשיבותה הרבה של המצווה לפנות לדין תורה.

החובה לקיים מערכת משפט על פי ההלכה

בתורה ישנן שתי מצוות הקשורות לקיומה של מערכת משפט על פי התורה, מצווה אחת היא המצווה הציבורית למנות דיינים ולהקים בתי דין, כפי שכתב הרמב"ם:

שציוונו למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה על כורחם, ויצוו לעשות הטוב ויזהירו מן הרע ויעמידו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצוות התורה ואזהרותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש.

(ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה, קעו)

ספר החינוך הסביר שמצווה זו מוטלת על הציבור:

וזאת אחת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן שבכל מקום ומקום. וציבור הראוי לקבוע ביניהם בית דין כמו שמבואר במסכת סנהדרין [בב,] ולא קבעו להם, ביטלו עשה זה, ועונשן גדול מאוד כי המצווה הזאת עמוד חזק בקיום הדת.

ויש לנו ללמוד מזה שאף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים, שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה להם כוח על כולם להכריחם בכל מיני הכרח שיראה בעיניהם בממון או אפילו בגוף על עשיית מצוות התורה ולמנוע מקרבם כל דבר מגונה וכל הדומה לו.

(ספר החינוך מצווה תצא)

בעל ספר החינוך הוסיף שהמצווה למנות דיינים לא התבטלה כשבטלה הסמיכה, אלא יש חובה למנות בתי דין מתוך תלמידי החכמים שבדור.

לצד המצווה הציבורית ישנה גם הוראה אישית לכל אדם לפנות לבתי הדין ולא למערכת משפטית אלטרנטיבית:

כל הדין בדייני עכו"ם ובערכאות שלהן אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע וכאילו חרף וגידף והרים יד בתורת משה רבנו, שנאמר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', 'לפניהם' – ולא לפני עכו"ם, 'לפניהם' – ולא לפני הדיוטות...

(רמב"ם הלכות סנהדרין כו, ז)

הרמב"ם קבע שמי שעובר על האיסור הוא "רשע... והרים יד בתורת משה". אמירה חריפה כזו נדירה בכתבי הרמב"ם. אמירה זו מדגישה שעזיבת המשפט, מלבד היותה איסור, היא גם הכרעה איסטרטגית לאמץ מערכת ערכים ונורמות זרה במקום המערכת שהקב"ה קבע בתורתו.

מסר דומה עולה מתשובת הרשב"א. הרשב"א דן בסכסוך בין יורשים שטענו כי הם נוהגים על פי חוקי הגויים שהבעל אינו יורש את אשתו. תשובת הרשב"א לטענה זו היתה חריפה:

אבל ללמוד מזה לילך בדרכי הגויים ומשפטיהם? חס וחלילה לעם קדוש לנהוג ככה! וכל שכן אם עתה יוסיפו לחטא לעקור נחלת האב על הבנים. וסומך על משענת קנה הרצוץ הזה ועושה אלה, מפיל חומות התורה ועוקר שורש וענף, והתורה מידו תבקש. ומרבה הונו בזה בפועל כפיו נוקש...

ובכלל עוקר כל דיני התורה השלמה. ומה לנו לספרי הקודש המקודשים שחיברו לנו רבי ואחריו רבינא ורב אשי. ילמדו את בניהם דיני הגויים ויבנו להם במות טלואות בבית מדרסי הגויים. חלילה! לא תהיה כזאת בישראל ח"ו, שמא תחגור התורה עליה שק.

(ש"ת הרשב"א ו, רנד)

גם הרשב"א בדומה לרמב"ם התבטא בחריפות נגד ההליכה לערכאות של גויים. טענתו נגד המגמה לאמץ מרצון את חוקי הגויים היא שצעד כזה מייטר את התורה. לדבריו, לא יתכן להפוך את התורה ל"אות מתה" ובכך להשאיר על מדף הספרים את כל עולם הערכים הגנוז במשפט התורה, ולנהוג בפועל על פי חוקי הגויים.

להלכה פסק השולחן ערוך כדעת הרשב"א במקרה זה, וכך הוא פסק גם לגבי אדם שהתחייב בקניין סודר או בשטר לקיים דיון בבית משפט של גויים: המקבל עליו בקניין לידון עם חברו לפני עובדי כוכבים, אינו כלום, ואסור לידון בפניהם... שטר שכתוב שיוכל לתבעו בדיני העובדי גילולים, אינו רשאי לתבעו בפניהם...

(שולחן ערוך חו"מ כו, ג-ד)

החובה הברורה לפנות לבית דין במקרה של סכסוך משפטי מטילה על בתי הדין אחריות כבדה ומחייבת אותם לנהוג באופן יעיל, ראוי והוגן בכל תיק הנדון בפניהם. לדברי הרמב"ם, מסכת אבות שעוסקת בהנחיות המוסריות, מכוונת בעיקר לדייני ישראל:

כדי להשמיענו במסכתא זו מוסר כל חכם מן החכמים ע"ה כדי שנלמד מהם מבחר המדות, והדיינים זקוקים להם יותר מכל אדם... [שהרי] אם לא יהיה הדיין בעל מוסר ומנומס הרי הוא אובד ומאבד את העם בנזקיו, ולפיכך התחיל באבות במוסר לדיינים: היו מתונים בדין... לפי שאם ימהר שמא יש באותו הדין מרמה... וגם לא יאריך את הדין בזמן שהוא יודע שאין בו מרמה וזה הוא הנקרא עינוי הדין.

(הקדמת הרמב"ם למשנה)

הרמב"ם מדגיש את המתח המובנה שבו מצוי הדיין, בין החתירה לאמת, המחייבת בירור מעמיק יסודי ושקול, לבין החובה לקיים מערכת יעילה ואפקטיבית, שאינה לוקה בסחבת ובעינוי דין. חובתו של הדיין להיות רגיש לחובה הכפולה המוטלת עליו, אינה פשוטה, אולם, חובה זו היא נשמת אפה של מערכת משפט השואפת ליישם ערכים נעלים במציאות נתונה.

משפט עברי בחוקי מדינת ישראל

עם הקמת מדינת ישראל פעמה בלב רבים התקווה כי המדינה החדשה תחיה את משפט התורה ותקבע אותו כחוק המחייב. אולם, תקווה זו נכזבה פעמיים. האכזבה הראשונה היתה בהחלטה שהתקבלה עם הקמת המדינה לאמץ בשינויים קלים את המשפט המנדטורי, תוך התעלמות ממשפט התורה.

הרב הראשי הראשון למדינת ישראל – הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג – תיאר בכתביו את אכזבתו המרה מההחלטה שמשפט התורה לא יהיה המשפט המחייב במדינת ישראל:

כמעט שלא היה יכול לעלות על הדעת של שום יהודי דתי שהמדינה היהודית תעזוב מקור מים חיים, את תורתנו הקדושה, לחצוב לה בורות בורות נשברים, לסגל לה חוקים ומשפטים של עם אחר. הלא זו היתה מהפכה איומה מבפנים, וחילול ה' נורא מבחוץ! זה היה בבחינת נתינת גט כריתות, ח"ו, לתורת ישראל.

כסבורים היינו שתיכף להכרזת המדינה, הגורמים הקובעים בשטח הזה, יהיו נמלכים מיד בסמכות התורה בארץ – 'כדת מה לעשות?' אמנם כך הוא הנוהג בכל ארץ נכבשת, שמשאירים את החוק הקיים מכבר, שלא לגרום תזוזות וזעזועים קשים בעולם המסחר וכו'. אך במה הדברים אמורים – באומות שאין להן משפט שהוא חלק מדתם, מה שאין כן אצלנו, הרי זה דבר חמור מאוד לקיים אפילו לזמן מועט משפט־זר...

וכבר הגאון הלאומי צריך היה לעמוד כתריס בפני ההתבוללות הסיטונית הזאת, בפני החיקוי המשפיל הזה ברקע של החוק, וכשאנו מסתכלים בעניין זה מן הבחינה העליונה של תורה מן השמים וקדושת ישראל הלא רעדה תאחזנו!

כל בר בירב יודע כמה הרעישו אבות העולם החל מהתנאים ועד לאחרוני הפוסקים על ההתדיינות בערכאות של גויים. ומה גדול החילול כשמדינת ישראל מסגלת לה ספר חוק ומשפט משל הגויים! (הגרא"ה הרצוג, פתיחה לספר הלכה פסוקה חו"מ, סימנים א-ח, עמ' יב-יג)

האכזבה השנייה היתה לאחר חקיקת "חוק יסודות המשפט" המורה להשלים את החוק על פי המקורות היהודיים:

ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

(חוק יסודות המשפט תש"ם – 1980, סעיף 1)

לפני חקיקת החוק היה על שופט לפנות למשפט הבריטי כדי למצוא מענה לשאלות שאין להן מענה בחוק. כוונת יוזמי החוק היתה, שלפחות במקום שבו אין חוק מפורש – יינתן באופן מחייב מקום של כבוד למשפט התורה. גם ניסיון זה כשל במידה רבה, כאשר חלק משופטי בית המשפט העליון פירשו אותו באופן מצומצם, דוגמת דבריו של השופט אהרן ברק:

מקום שדבר חקיקה דורש פירוש, ומלאכת הפירוש קשה על השופט, אין לומר כלל ועיקר כי ההשראה הפרשנית חייבת לבוא, בראש ובראשונה, מעקרונות המשפט העברי, המהווים מקור ראשי וראשון במעלה. תהא זו טעות להחליף את המשפט האנגלי במשפט העברי כמקור לפרשנות דברי חקיקה... לעולם אין לומר, כי שיטה פלונית, ותהא יקרה לנו כאשר תהא, עומדת מעל לשיטות אחרות, ולה זכות בכורה בהשראה הפרשנית.

(השופט אהרן ברק ד"נ 13/80 – אליעזר הנדלס נ' בנק קופת עם בע"מ ואח'. פ"ד לה(2), 785, עמ' 797-798)

ברק ראה בחוק הנחיה לראות בדין התורה מקור השראה שווה לשאר שיטות המשפט שבעולם, כלומר, הוא פירש את החוק באופן לא-מחייב, ובכך סגר את הדלת בפעם השנייה בפני יציאה של משפט התורה מבית המדרש אל עולם המשפט המעשי.¹

פנייה לבתי משפט בתביעת ממון

ההחלטה שלא לקבל את משפט התורה כמשפט מחייב במדינת ישראל, העמידה שאלה בפני הפוסקים – מה מעמדה של מערכת המשפט החדשה, שמצד אחד אין בה פנייה לגויים, ומצד שני, היא מערכת מנוכרת לתורת ישראל. שאלה זו התעצמה עם התקדמות תהליך החקיקה שהחליף את החוק המנדטורי בחוקים שחוקקה הכנסת.

דעתם של רוב רובם של הפוסקים היא שאין אפשרות הלכתית לייסד מערכת משפט העוסקת בדיני ממונות שבין אדם לחברו, כאשר זו מנותקת מתורת ישראל, וממילא אין לפנות למערכת זו כי אם באופנים מסוימים או לאחר התייעצות עם רב.

1 מקורות נוספים בנושא זה – פרופ' נחום רקובר, לשילובו של המשפט העברי, ירושלים, תשנ"ט.

המקור המרכזי בדיון זה נמצא בדברי הגמרא (סנהדרין כג,א) בה מובאת דעה שאדם יכול לטרב להתדיין בפני בית דין מסוים אם הוא מסוג "ערכאות שבסוריא". הפרשנים הסבירו שמדובר במקום שאין בו תלמידי חכמים, ומינו בו בית דין שלא דן על פי דין תורה כדי שהציבור לא יאלץ לפנות לבתי הדין של הגויים.

מהלכה זו ניתנת להסיק שיש אפשרות להקים בית דין יהודי שלא ידון על פי דין תורה, וכך פסק הרמ"א:

ועיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים, או שכולן עמי הארץ, וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם שלא ילכו לפני ערכאות של עובדי כוכבים, ממנים הטובים והחכמים שבהם (לדעת אנשי העיר), אע"פ שאינם ראויים לדיינים, וכיוון שקיבלו עליהם בני העיר, אין אחר יכול לפוסלן.

(רמ"א חו"מ ח, א)

מצב דומה היה בהקמת "בית משפט שלום" בארץ ישראל בזמן התורכים. מדובר היה בעסקנים שהיו יוצאים רכובים על חמורים למושבות החדשות כדי ליישב סכסוכים. ערכאה זו הוקמה כתחליף לבתי המשפט התורכיים המושחתים, והיא מותרת על פי ההלכה.

על פי זה, היו מי שסברו² שגם לבתי המשפט של מדינת ישראל יש מעמד דומה, אולם, רוב הפוסקים דחו עמדה זו, כך לדוגמה כתב החזון איש:

ואף על גב דליכא ביניהם דיין שידין על פי משפטי התורה ומוכרחים להימנות בעל שכל מוסרי האדם, אינם רשאים לקבל עליהם חוקי העמים או לחוקק חוקים. שהשופט כל דין שלפניו לפי הנראה אליו, זהו בכלל פשרה ואין ניכר הדבר שעזבו מקור מים חיים לחצוב בורות נשברים. אבל אם יסכימו על חוקים הרי הם מחללים את התורה ועל זה נאמר 'אשר תשים לפניהם' – ולא לפני הדיוטות...

ואין נפקותא בין בא לפני אינם ישראלים, ובין ישראל ששופט על פי חוקים בדויים, ועוד הדבר יותר מגונה שהמירו את משפטי התורה על משפטי ההבל, ואם יסכימו בני העיר על זה, אין בהסכמתם ממש, ואם יכופו על זה – משפטם גזלנותא ומרימים יד בתורת משה.

(חזון איש, סנהדרין טו, ד)

החזון איש טוען שיש הבדל בין יישוב סכסוכים באופן של פשרה מקומית – שמותר, לבין קביעת מערכת חוקים קבועה המהווה תחליף לתורה שאסורה.³

2 ראה: פרופ' מנחם אלון, המשפט העברי, כרך ג, עמ' 1605; פרופ' יעקב בוק, "בתי המשפט בישראל – האמנם "ערכאות של גויים"?", תחומין ב, עמ' 523.

3 יש לציין כי היו מי שהבינו מהמאירי (סנהדרין כג, א, ד"ה וממה) שניתן גם לחוקק חוקים, והדבר שנוי במחלוקת.

הסיבה לחילוק היא שוב בשאלה האם מדובר בפתרונות ארעיים או בניסיון לקבוע מערכת קבועה של חוקים וערכים במקום זו של התורה.

לעמדה זו שותפים רוב רובם פוסקי ההלכה ללא הבדלי מגזר וזרם, גם אם מטעם אחר. לדוגמא הרב יעקב אריאל אשר פנייה לבתי משפט בגלל שישנה אפשרות לפנות לבתי דין⁴:

יהודי דתי היודע על קיומו של משפט התורה ועל מציאותם של תלמידי חכמים יודעי דת ודין, ובכל זאת מעדיף להישפט לפני הדיוטות אלו, שמחמת אונסם כופרים בתורה, נחשב למחרף ומגדף ולמרים יד בתורת משה, ואיסורו חילול ה' מדאורייתא ודינו כהולך לערכאות של נכרים.

(הרב יעקב אריאל, "המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות", תחומין א, עמ' 327)

הרב אריאל דייק בדבריו והטיל את האחריות על האדם הדתי המודע לאיסור ובכל זאת בוחר לנטוש את משפט התורה ולפנות לבית המשפט. צעד כזה, היוצר הפרדה בין החיים הדתיים הפרטיים והמשפחתיים, לבין העיסוק הכלכלי; בין לימוד הגמרא, הרמב"ם ושאר הפוסקים העוסקים בדיני ממונות, לבין הפעילות העסקית והממונית – זר לחלוטין להלכה. חשוב לציין שהרב אריאל התייחס בסלחנות אל השופט החילוני שדינו כ"קטן שנשבה", כיוון שאינו מודע לקיומו וחשיבותו של משפט התורה.

חוקי המדינה בראי ההלכה

לצד האמירה הברורה השוללת את הפנייה לבתי המשפט בתביעת ממון, ישנם תחומים נרחבים שבהם ההלכה מכירה בסמכותם של חוקי המדינה ובמקרים מסוימים גם בסמכותם של בתי המשפט.

ההלכה מכירה בהכרח לקיים שלטון שידאג לביטחון ולסדר הציבורי, ונותנת לשלטון זה תוקף הלכתי במשפט הקצר: "דינא דמלכותא – דינא" (גיטין י, ב). סמכות זו אינה מוקנית דווקא למלך אלא לכל שלטון. כך לדוגמא חידש הראי"ה קוק סמכויות המלך אינן מותנות דווקא בקיומו של משטר מלוכני: וחוף מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה.

(הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, ענייני א"י, סימן קמד)

4 מקור הדברים בנתיבות המשפט חידושים כו, יג, בשם התומים.

כלומר, כאשר אין מלך, סמכויות המלך השונות, ובכלל זה גם סמכות החקיקה, חוזרות אל העם ב"מה שנוגע למצב הכללי של האומה", והעם יכול להשתמש בסמכות זו ולחוקק חוקים שונים.

הרב שאול ישראלי התייחס במפורש ליישום דברי הרב קוק במשטר הדמוקרטי במדינת ישראל:

ונמצאים אנו למדים מזה, שסמכות המלכות שנבנית כל עיקר על הסכמת העם יכולה להימסר גם לכמה אנשים יחד, ולא דווקא למלך או שופט. וזה גם מובן מסברא, כיוון שהכל מכוח הסכמת העם מה הבדל אם הסכימו על יחיד או על רבים – אדרבא יש להעדיף את שלטון הרבים מיחיד.

(הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני ט, יב)

ומכאן שבתחומים של שמירה על הסדר הציבורי והביטחון האישי והלאומי, קיום צבא, קיום מערכת ענישה ואכיפה וכדומה, יש תוקף לחוקי מדינת ישראל. עמדה זו קיבלו גם הרב שלמה גורן⁵, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג⁶, הרב אליעזר וולדנברג⁷ והרב עובדיה יוסף⁸ שהביא פוסקים נוספים שסברו כך.

יתרה מזו, רוב רובם של פוסקי ההלכה ללא הבדל מגזר זורם, כתבו כדבר פשוט שלחוקי מדינת ישראל יש תוקף בגלל הכלל "דינא דמלכותא – דינא", להלן כמה דוגמאות.

הרב דב ליאור כתב כך:

...חוקי המדינה שאינם נוגדים דין כלשהוא, יש חיוב לקיימם מדאורייתא. לכך יש להוסיף כי 'דינא דמלכותא – דינא' נאמר – לדעת רוב הפוסקים – גם במלכות ישראל... מכאן סמכות הכנסת שנבחרה על ידי העם בענייני מיסים, הפקעת רכוש, גיוס לצבא וכד'... לכאורה יש מקום להבחין בין הנהגת מלכות ליחסים פרטיים בין שני אנשים... אפשר שיש להיעזר גם במבחן של טובת הציבור...

(הרב דב ליאור, "יחס ההלכה לחוקי המדינה", תחומין ג', עמ' 247)

הרב עובדיה יוסף עסק בחובה לשלם מיסים, וזו מסקנתו:

שאלה: האם מותר מן הדין להשתמש מתשלומי מס הכנסה, מס ערך מוסף ומכס, וכיוצא בזה, הנועדים לקופת המדינה, או יש להחיל עליהם את הכלל 'דינא דמלכותא דינא'?

5 הרב שלמה גורן, תורת המדינה, עמ' 26.

6 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, ירושלים תשמ"ט, א, עמ' 129.

7 הרב אליעזר וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר י, א.

8 הרב עובדיה יוסף שו"ת יחוה דעת ה, סד.

...אפילו במלך רשע ועובד עבודה זרה שייך הכלל 'דינא דמלכותא'...
 לגבי מדינת ישראל שייך הכלל 'דינא דמלכותא דינא'... ולכן נראה
 להלכה שבכל מה שנוגע למיסים וארנוניות ומכס, יש לקיים את
 החוק של המדינה, שזה בכלל מה שאמרו חז"ל דינא דמלכותא דינא.
 אולם אנו צריכים למודעי, שלפי ההלכה (בבבא בתרא דף ח,א) אסור
 להטיל מס על תלמידי חכמים העוסקים בתורה...

(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת ה, סד)

פסיקה זו מלמדת שני דברים: מצד אחד, רוב הפוסקים סברו שיש תוקף לחוקי
 המדינה ואסור לעבור עליהם, מצד שני, הפוסקים ראו עצמם מוסמכים לפרש
 את החוק ואף לקבוע מתי הוא מנוגד לדין תורה ואין לו תוקף.

הרב עובדיה יוסף סבר שיש תוקף גם לחוק העוסק בזכויות יוצרים:
 אודות שאלתו אם יש דין ירושה לבנים אשר אביהם חיבר חיבורים
 בדברי תורה, שיוכלו לאסור על כל אדם הדפסת החיבורים בלי
 רשותם, משום השגת גבול...

ועל כל פנים לדינא פשט המנהג לאסור הן מדינא דמלכותא, והן על
 פי גזרת והסכמת המחברים, והרבנים המסכימים לחיבור.

(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ז, חו"מ ט)

בדבריו הוא מדגיש שמן הדין אין הגנה על זכויות יוצרים, אבל מכמה סיבות,
 ובכללן גם "דינא דמלכותא", יש איסור לפגוע בזכויות אלה.

גם הרב יוסף שלום אלישיב סבר שיש תוקף לחוקי הכנסת במקרים מסוימים,
 כך לדוגמא לגבי ערבות בנקאית:

אם השלישו משפונות זה כנגד זה בערכאות של נכרים ובשטרותיהן,
 קנו אפילו באסמכתא. משום ד'דינא דמלכותא דינא'. ומטעם זה
 מועיל גם שטר ערבות בנקאית.

(הרב יוסף שלום אלישיב, פד"ר ה, עמ' 258)

כל המקורות שהובאו עוסקים בשאלה האם בית הדין מתחשב בקיומו של
 חוק זה או אחר, אבל אין בהם היתר לפנות לבית משפט על סמך חוקים אלה.
 אולם, בתחומים מובהקים של סדר ציבורי, כדוגמת המשפט הפלילי, דיני
 תעבורה, משפט צבאי וכדומה, ישנה הכרה הלכתית גם בבתי המשפט של
 מדינת ישראל. כך כתב לדוגמא הרב חיים דוד הלוי:

לאור זה לכאורה נראה בפשיטות שבתי המשפט של המדינה בימינו
 (וזה יצוין בבהירות ובבירור מוחלטים, במידה שדיונם נוגע לתיקון
 חיי חברה סדירים והענשת פושעים לכל סוגיהם, ואין הם נוגדים את
 חוקי תורה"ק) יונקים את סמכויותיהם משתי זרועות.

הראשונה נשיא המדינה הממנה את השופטים, והנשיא עצמו הרי ברור שדין מלך יש לו על כל פנים לעניין המשפט וכדברי מרן זצ"ל, והשופטים יונקים מסמכויותיו הממלכתיות. השנייה היא כנסת נבחרת העם שהיא מתקינה תקנות ומחוקקת חוקים שמטרתם ותכליתם הנהגת חיי חברה תקינים וסדירים (ושוב יצוין במידה שתחוקתם נוגעת לתכלית זו בלבד, כי לחוקק חוק נגד המפורש בתורה"ק אין שום כוח בעולם ואפילו לא כל עם ישראל כאיש אחד אינם יכולים ורשאים), ושבתה הדין של המדינה דנים לפיהם. יוצא אפוא שהכנסת ובתי הדין הדנים לפי חוקיה, במקום מלכות עומדים.

(הרב חיים דוד הלוי, דבר המשפט, חלק ג, עמ' 170)

ברוח זו התיר הרב צבי יהודה בן יעקב פנייה למשטרה במקרה של אדם אלים, וכך הוא סיכם את מאמרו:

כאשר אדם אלים מכה את חברו, רשאי המוכה להתלונן כנגד המכה במשטרה, בפרט כאשר בתלונתו ימנע המכה להתנהג בעתיד באלימות.

אדם שהגיע אליו מידע על אדם הנוהג באלימות (במשפחה וכד'), כשהוא פוגע פיזית ונפשית באחרים, רשאי להודיע את הידוע לו למשטרה.

(הרב צבי יהודה בן יעקב, "המתלונן במשטרה – האם דינו כמוסרי?",

תחומין כד, עמ' 313)

לסיכום, יש תוקף לחוקי הכנסת העוסקים בקיומה של המדינה, בסדר הציבורי ובדברים הנוגעים לתועלת הציבור (כדוגמת זכויות יוצרים). בתחומים השלטוניים והפליליים יש היתר לפנות גם לבתי המשפט של מדינת ישראל.

בנוסף, יש היתר לאדם להתגונן בבית משפט מפני תביעות המוגשות נגדו, כמו כן, אם הנתבע מסרב לדון בדין תורה, ניתן לקבל אישור ממורה הוראה או מבית דין לתבוע בבית משפט את מה שמגיע לתובע על פי דין תורה (שולחן ערוך חו"מ כו, ב).⁹

⁹ מקורות נוספים בנושא זה:

הרב ישראל בן שחר, הרב יאיר הס, התוקף ההלכתי של חוקי המדינה, כתר א, קדומים תשס"ד, עמ' 339 והלאה.

הרב מיכאל בריס, החקיקה במדינת ישראל בראי ההלכה – יצירתיות אנושית וגבולותיה, משפטי ארץ – דין, דיון ודיון, עפרה, תשס"ב, עמ' 21.

הרב רענן פארן, השלטון במדינת ישראל לאור ההלכה, שם, עמ' 489.

י"חודו של משפט התורה

לכל מערכת משפט ישנו ייחוד, קל וחומר כאשר מדובר במשפט התורה. איסורים חמורים נאמרו בתורה בתחומים שבין אדם לחברו: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה ברעך עד שקר, לא תחמד בית רעך, לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך.

(שמות כ, יב-יג).

ניסוח הדברים כאיסור מלמד שלא מדובר בהסדר חברתי בלבד הקובע פיצוי על נזק, אלא בהטלת איסור מוחלט. גם בספרי ההלכה נוסחו הדברים כך: אסור לגנוב, אפילו כל שהוא, דין תורה...

(שולחן ערוך חושן משפט שמח, א)

מלבד האיסור שבדבר, על הפוגע לתקן את היחסים החברתיים עם הנפגע, ועליו לפצות את הנפגע על הנזק, אם הדבר אפשרי.

רבי שמעון שקאפ הסביר שהאיסור מתייחס למערכת כלכלית נתונה, ולא יוצר אותה:

כשם שסוג הקניינים וחוקי הבעלים בנכסים הוא דבר משפטי, גם בלי אזהרת לא תגזול...

(רבי שמעון שקאפ, שערי ישר, שער חמישי, פרק ב)

לדבריו, בעלות על רכוש איננה תוצאה של האיסור לגזול המופיע בתורה, אלא להפך, כיוון שקיימת במציאות האנושית בעלות על רכוש, קבעה התורה שאין לגזול רכוש זה.

הטלת איסור מוחלט לצד חובת פיצוי, מלמדות על כך שהפגיעה כפולה – פגיעה אנושית ופגיעה שמימית. לא רק פלוני עצמו נפגע, אלא העולם נעשה מקולקל יותר מבחינה רוחנית ומוסרית.

הקדימות לתקן את מערכת היחסים שבין אדם לחברו לפני תיקון הקלקול שבין אדם למקום, מזכירה את סדר הכפרה והתשובה של יום כיפור:

עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה חברו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' (ויקרא טז, ל). עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו.

(משנה יומא ח, ט)

מכאן שבפגיעה באחר או ברכושו, יש למעשה מרכיב איסורי שבא לידי ביטוי בצו האלוקי המוחלט והברור: "לא תגנבו", "לא תכחשו" וכדומה, ועליו יש

לכפר, ויש מרכיב חברתי-ממוני, שיש לתקן בסידור מערכת הקשרים שבין אדם לחברו. בנוסף, בית הדין יכול להטיל עונשים נוספים או קנסות, כשיש בכך צורך.

על רקע זה בולט משפט התורה, בהשוואה לשיטות משפט אחרות, בהיותו משפט של חובות, זאת כתוצאה ישירה מהיותו משפט אלוקי. ככזה, מכיל משפט התורה ציוויים והוראות ללא קשר לזכות זו או אחרת של אדם אחר. לעומת זאת, במשפט הנוהג במדינת ישראל ובעולם המערבי באופן כללי, הבסיס הוא זכויות הפרט שעליהן יש לשמור, וממילא, החובות נועדו לשמור על הזכויות.

השופט משה זילברג עמד על ייחודו של משפט התורה כפי שהוא בא לידי ביטוי במשפט: "פריעת בעל חוב – מצווה", בו הוא ראה בניין אב לאופייה של המערכת כולה –

המשפט המודרני אינו מתעניין כלל בחובות, הוא מתעניין רק בזכויות... לא כן הוא המצב כפי שראינו במשפט העברי... גם אם פריעת בעל חוב אינה רק מצווה, הרי על כל פנים, ולכל הדעות היא גם מצווה...

(כתבי משה זילברג, עמ' 510-511)

בפועל, במקרים רבים לא יהיו הבדלים בין הגישות, כך לדוגמה, המשפט המערבי אוסר לפגוע בגופו של אחר, כיוון שיש בכך פגיעה חמורה בזכויותיו. גם משפט התורה אוסר פגיעה כזו ללא כל קשר לזכותו של הנפגע על גופו. ובכל זאת, ישנם מקרים ותחומים שבהם בא לידי ביטוי ההבדל העמוק בין שיטות המשפט.

אחד הנושאים שבהם בולט ייחודו של משפט התורה הוא שאלת זכותו של אדם לפגוע בעצמו. על פי גישת הזכויות, ברור שאדם בוגר ובר דעת יכול לוותר על זכויותיו – ובכלל זה על הזכות לחיים ולבריאות. לעומת זאת, על פי גישת התורה, לא מדובר בכלל בזכות, אלא בחובה המוטלת על כל אדם, ולכן לא ניתן לוותר עליה.

אחת ההשלכות החשובות בעניין זה היא שאלת זכותו של אדם להחליט לסיים את חייו. על פי גישת הזכויות מסתבר שכשם שיש לאדם זכות לחיות, כך יש לו זכות שלא לחיות, ולכן אין למנוע זאת. לעומת זאת, בהלכה ישנו איסור לקפד חיים, איסור זה חל באופן שווה על אדם הרוצה לפגוע בחברו וגם על אדם הרוצה לפגוע בעצמו, כפי שפסק הרמב"ם:

...וכן ההורג את עצמו, כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועוון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים ואין בהן מיתת בית דין.

(רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש ב, ב)

דוגמא נוספת להבדל בין הגישות הוא בשאלת החובה לסייע לאדם בצרה. גישת הזכויות אמנם אוסרת לפגוע בזכותו של אחר, אבל אינה כוללת חובה לסייע לו. בהתאם לכך נוסח חוק השבת אבידה כך – המוצא אבדה ונוטלה (להלן – המוצא) חייב להשיבה לבעלה או להודיע עליה בהקדם למשטרה, זולת אם בנסיבות העניין יש להניח שבעל האבדה התייאש ממנה מחמת מיעוט שוויה.

(חוק השבת אבדה תשל"ג – 1973, סעיף 2א)

החוק אינו מחייב להשיב את האבדה אלא מסתפק בקביעה שאם אדם לקח אבדה עליו להחזירה לבעליה או להפקידה במשטרה. בניגוד לכך, בהלכה ישנה חובה להשיב אבדה – הרואה אבדת ישראל, חייב ליטפל בה להשיבה לבעליה... (שולחן ערוך חו"מ רנט, א)

מקרה מעניין שבו באה לידי ביטוי החובה לסייע, הוא המקרה הבא: מי שברח מבית האסורים והיתה מעבורת לפניו, ואמר לו (=לבעל המעבורת): 'העבירני (=את הנהר)', ואני נותן לך דינר', והעבירו, אינן לו אלא שכרו הראוי לו.

(שולחן ערוך חו"מ רסד, ז)

במקרה זה היה סיכום בין הבורח לבין בעל המעבורת שכלל מחיר מופקע (דינר), ובכל זאת ההלכה מבטלת את הסיכום ומחייבת את בעל המעבורת להסתפק בשכר המקובל. אחד ההסברים לדין זה הוא שבעל המעבורת מצווה לסייע לבורח, כפי שמובא במרדכי:

דדמי לבורח מבית האסורין דמצי אמר (=הבורח, על ההבטחה לשלם שכר גבוה): 'משטה אני בך'. וטעמא דהוא מסוכן וחייב (=בעל המעבורת) להצילו וליטול (=רק) שכר טורחו.

(מרדכי בבא קמא, קעד)

כלומר, כיוון שבעל המעבורת מצווה לסייע לבורח, אין הוא זכאי לשכר מופקע גם אם התנה מראש את הסיוע בכך. דוגמא נוספת היא החובה לסייע לאדם הנמצא בסכנת חיים, כפי שפסק הרמב"ם:

כל היכול להציל ולא הציל עובר על (ויקרא יט, טז) לא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל...

(רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש א, יד)

בהשפעת ההלכה יזם ח"כ (לשעבר) חנן פורת חקיקת חוק דומה בכנסת¹⁰, שיש בו חובת סיוע חלקית. ישנם עוד חוקים שחוקקו בכנסת שרוח משפט התורה מרחף מעליהם כגון חוק השומרים, חוק הערבות, חוק לשון הרע

(בהסתייגות מוחלטת מהגנת 'אמת דיברתי') ועוד. אולם אלה הם בבחינת יוצא מן הכלל.

הכלל הוא שבשדה המשפט הישראלי נדרש חריש עמוק לשם זריעתו וצמיחתו הטבעית של משפט התורה בארצנו. רק אז נזכה לקצור יבול משפטי-ייחודי ואז יתקיימו בנו דברי משורר התהילות:

חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקן
אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף
גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה. (תהילים פה')

מידע שימושי

פרק זה עוסק בהכרת משפט התורה באופן מעשי, חלק גדול מהמידע מופיע באתר דין תורה (www.dintora.org) והוא מתעדכן באופן שוטף בהתאם לשינויים בשטח.

מדריך לבא בשערי בית הדין לממונות

במדינת ישראל פועלים עשרות רבות של בתי דין לממונות (רשימת בתי הדין המופיעים באתר דין תורה, מצורפת בסוף החוברת). כדי להבהיר למעוניינים בדין תורה לקראת מה הם הולכים, מובאות תשובות לשאלות מעשיות נפוצות.

1. מהם בתי הדין לממונות?

בבתי הדין לממונות נבחנים סכסוכים משפטיים לאורו של המשפט העברי, הוא משפט התורה. פנייה לבית הדין מותנית בהסכמת שני הצדדים ובחתימה על שטר בוררות המסמך את בית הדין לדון בסכסוך.

בתי הדין מתחלקים לשלושה סוגים: ממלכתיים – בתי הדין העוסקים בעיקר בסוגיות של מעמד אישי (נישואין, גירושין וכדומה). מוניציפליים – בתי דין שפועלים במסגרת המועצות הדתיות. פרטיים – בתי דין שהקימו גופים פרטיים.

בבתי הדין הממלכתיים יושבים דיינים שעברו בהצלחה את בחינות הרבנות הראשית, וקיבלו "כושר דיינות". בתי הדין האלה פועלים משעות הבוקר ועד הצהריים. על פי החוק הם המוסמכים לדון בגיטין, קידושין ומעמד אישי (ממזרות, וכד').

בבתי הדין המוניציפליים והפרטיים יושבים גם דיינים שאינם בעלי תעודת "כושר דיינות", רובם הגדול בהתנדבות או בשכר סמלי, והדיונים בהם מתקיימים בשעות נוחות (שעות אחה"צ והערב) וגמישות.

בית הדין משפט והלכה בישראל מיסודו של מכון ארץ חמדה, הוא בית דין פרטי שפועל בירושלים ובתל אביב. לבית הדין סדרי דין ברורים שמפורסמים בציבור וכוללים אפשרות לערער על החלטת בית הדין.

ארגון גזית הוא ארגון פרטי המאגד למעלה מעשרה בתי דין, ממעלות ועד שדרות. מטרת הארגון היא להקים רשת של בתי דין לממונות ברחבי הארץ. בבתי הדין של הארגון לפחות שניים מתוך שלושת

הדיינים הם בעלי "כושר דיינות". לבתי הדין מוקד ארצי לפתיחת תיקי תביעה, והם פועלים על פי סדרי דין אחידים. כמו כן, שטר הבוררות של בתי הדין של גזית ושל בית הדין משפט והלכה בישראל מאפשר לחייב בגרמא, בהוצאות משפט וכדומה.

2. האם יש תוקף חוקי להחלטת בית דין לממונות?

לפסיקה של בתי הדין לממונות יש תוקף על פי חוקי מדינת ישראל. חוקי המדינה מאפשרים, במסגרת חוק הבוררות, לבעלי דין לבחור כל בורר שידון בעניינם, ובכלל זה גם בבית הדין לממונות. לאחר החתימה על שטר הבוררות מחייב גם החוק להתייבב לדיון ולבצע את פסק הדין.

3. מה ניתן לעשות כאשר הנתבע מסרב להתדיין בבית דין לממונות?

כיוון שהדיון בבית דין לממונות מותנה בחתימת שני הצדדים על "שטר בוררות", הרי שאם הנתבע מסרב לשאת פעולה, לא תהיה לבית הדין יכולת לדון בסכסוך. במקרה כזה יש לפנות לבית הדין כדי לקבל אישור לפנות לבית משפט.

4. היכן יתקיים הדיון?

על פי ההלכה הנתבע יכול לדרוש שהדיון יתקיים בבית הדין הנמצא במקום מגוריו (שולחן ערוך חו"מ יד, א).

5. מה אופי הדיון בבית הדין?

בניגוד לנהוג בבתי המשפט במדינת ישראל, שם בעלי הדין ונציגיהם פעילים מאוד בדיון – בחקירת עדים וכדומה – הרי שבבית הדין לממונות את הדיון מנהלים בעיקר הדיינים. הם שואלים את השאלות, חוקרים את בעלי הדין והעדים, והם בוחנים את הראיות. אולם, בעל הדין או נציגו יכול לבקש מבית הדין לבחון אף הוא את הראיות ולחקור את העדים שהובאו בפני בית הדין.

6. מה מעמדו של חוקי מדינת ישראל בבית הדין לממונות?

רוב רובם של בתי הדין סוברים שישנו מעמד לחוקי מדינת ישראל לפחות מכוח מנהג, ובכל מקרה, כל חוק נבחן לגופו. בתחומים שבהם התביעה היא על בסיס התקשרות מרצון (פועלים, קנייה ומכירה, שכירות) יש משמעות רבה יותר לחוקים. בתחומים שבהם החיוב הוא מן הדין (למשל, נזיקין) ישנה משמעות פחותה לחוקי מדינת ישראל.

7. האם בית הדין מחייב את המפסיד בהוצאות המשפט?
 על פי ההלכה, במקרים של התחמקות מכוונת מהתדיינות, תביעה קנטרנית וכדומה, בית הדין יכול לחייב בהוצאות משפט. בפועל, בתי הדין ממעטים לחייב בהוצאות משפט, ובוודאי מצמצמים את היקף ההוצאות שעליהן ישנו פיצוי.

8. האם בתי הדין מחייבים על נזקים עקיפים (גרמא)?
 הלכה היא שהמזיק בגרמא פטור, אולם, בחלק מבתי הדין לממונות נכתב במפורש בשטר הבוררות שהצדדים מסמיכים את בית הדין לחייב בגרמא. בנוסף, במסגרת הפשרה, בתי הדין מחייבים במקרים מסוימים של גרימת נזק. לכן, יש לתבוע גם נזקים עקיפים, מתוך ידיעה שיתכן שחלק מסעיפי התביעה יידחו.

9. אילו ראיות כשרות בבית הדין?
 מעיקר הדין רק עדות בעל פה של שני בוגרים שומרי מצוות מתקבלת בבית הדין. בפועל, נשמעות בבתי הדין גם עדויות שאינן עומדות בכל הדרישות האמורות, והדיינים שוקלים אותן. לפיכך, יש להביא כל ראיה שנראית רלוונטית, כולל מסמכים, עדויות, צילומים, הקלטות וכדומה.

10. האם נכון שבבית דין מעדיפים לעשות פשרה ולא להכריע?

בשולחן ערוך (חו"מ יב, ה) נפסק שיש לפשר בין הצדדים במקרה של חוסר יכולת להגיע לבירור עובדתי. גם במקרה שאחד הצדדים מתחייב שבועה, ממירים את השבועה בחיוב חלקי (שם, ב). זאת, עקב החשש משבועת שקר.

מלבד זאת יש בהלכה שתי הנחיות שנראות סותרות, מחד גיסא, ישנה הנחיה להעדיף פשרה – "וכל בית דין שעושה פשרה תמיד הרי זה משובח" (שם). מאידך גיסא, פשרה זוכה בהלכה לביקורת ונקראת "דייני דחצצתא", כפי שביאר הרשב"ם (ב"ב קלג, ב, ד"ה דייני): "דייני דחצצתא – דייני פשרה שאין בקיאיין בדין וחוצצין מחצה לזה ומחצה לזה כדין ממון המוטל בספק...". כיצד מתניישובות שתי ההנחיות?

התשובה היא שיש להעדיף פשרה "שתהיה קרובה לדין" (שו"ת תורת אמת, לא) או פשרה מנומקת ולא שרירותית. פשרה כזו מאפשרת התחשבות בנסיבות מיוחדות שבהן בית הדין סובר "שהדין הוא נגד היושר השכלי לפי מצב העניין" (הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט, חו"מ א).

לעתים בתי הדין עושים שימוש מפתיע בפשרה. בדרך כלל פשרה נתפסת כסטייה מן הדין לטובת הנתבע, כלומר, כהפחתת החיוב.

אולם, ישנם מקרים שבהם בית הדין משתמש בפשרה כדי לסטות מן הדין לטובת התובע, ולחייב את הנתבע יותר ממה שהוא חייב על פי שורת הדין. כך לדוגמא, בית הדין יכול לחייב מי שאינו חייב על פי דין בגלל אחריות עקיפה. יתכן שמקרים אלו יוגדרו בבית הדין כפשרה אף שהם מרחיבים את החיוב.

11. **כיצד עלי להתכונן לדין?**

כבר לפני הדיון הראשון רכז תאריכים, שמות ומסמכים רלוונטיים, והבהר לעצמך (רצוי בכתב) מה אתה תובע או מה תגובתך לתביעה.

12. **מה ניתן לתבוע בבית הדין?**

על פי ההלכה יתקשה בית הדין לחייב את הנתבע במה שהתובע לא ביקש (רמ"א חו"מ יז, יב). לפיכך, על התובע לפרט את תביעתו, גם אם אינו בטוח שיש מקום לתביעה כזו.

13. **ייצוג על ידי עורך דין או טוען רבני**

בבית הדין לממונות ניתן להיות מיוצג על ידי כל אדם, ובכלל זה עורך דין (עו"ד) או טוען רבני (טו"ר), וזאת בחתימה על הרשאה תקפה על פי דין תורה.

במקרים מסוימים עו"ד או טו"ר יכול לסייע לבעל הדין להבהיר לעצמו את טענותיו. אולם יש לדעת כי חלק מעורכי הדין אינם בקיאים בהלכה ולא בנעשה בבית הדין. כמו כן, כאמור לעיל, בית הדין נוטל חלק פעיל מאוד בדיון ומקומו של עו"ד או טו"ר חשוב פחות. בנוסף יש לזכור שבחלק גדול מהמקרים בתי הדין לא יחייבו את המפסיד בהוצאות משפט, ובכלל זה בשכר הטרחה של עו"ד וטו"ר של הזוכה בדין, אלא יהיה עליו לשלם בעצמו.

14. **האם ניתן לקבל פסק דין מנומק?**

על פי ההלכה ניתן לבקש מבית הדין פסק דין מנומק לאחר הכרעת הדין (שולחן ערוך יד, א; שם, ד). בחלק מבתי הדין נכתב בשטר הבוררות שהצדדים מוותרים על הזכות לקבל פסק דין מנומק. במקרה כזה ניתן לשאול האם בבית דין זה מקובל לתת פסק דין מנומק או להפך.

15. **האם ניתן לערער על פסק דין של בית דין לממונות?**

בבתי הדין הממלכתיים ישנה אפשרות לערער על פסק דין של בית דין אזורי לבית הדין הרבני הגדול. אמנם, גם שם בעלי הדין יכולים לקבוע בשטר הבוררות שלא תהיה אפשרות כזו. בבתי הדין האחרים, פרט לבית הדין משפט והלכה בישראל, אין אפשרות לערער, אולם,

אם אחד הצדדים חושב שנעשה לו עוול הוא יכול לבקש דיון חוזר, ובית הדין ישקול את הבקשה.

כמו כן, המעוניין בכך רשאי לבקש תוך 45 יום מבית המשפט המחוזי לבטל את פסק הדין. בית המשפט המחוזי יכול לבטל פסק דין מסיבות שונות, ובכלל זה, בגלל מה שמכונה "פגיעה בכללי צדק טבעי". אולם, רק במקרים מעטים מאוד ישנה עילה לביטול פסק בוררות. כמו בכל פנייה לבית משפט, גם בקשה זו מותנית על פי ההלכה בקבלת אישור מפוסק הלכה מוכר.

16. האם ניתן לאכוף פסק דין של בית דין לממונות?

אם הנתבע מסרב לבצע את פסק הדין, התובע יכול לפנות לבית המשפט המחוזי כדי שיאשר את פסק הדין, ויאפשר פנייה להוצאה לפועל על סמך פסק הדין.

שטר הבוררות

דיון בבית דין לממונות מתחיל בחתימת שני הצדדים על שטר בוררות. שלב זה הכרחי הן על פי דין תורה והן כדי לתת תוקף להחלטת בית הדין על פי חוק הבוררות. מטרת שטר הבוררות היא להגדיר את סמכות בית הדין באופן כזה שיאפשר לו לטפל בצורה הטובה ביותר בתביעה המובאת בפניו. שטר הבוררות כולל בדרך כלל כמה סעיפים אופייניים (כאן מתוך שטר הבוררות של בית הדין משפט והלכה בישראל).

1. סמכות לפסוק פשרה

בית הדין יפסוק בסכסוך עפ"י דין תורה; לדין ו/או לפשר הקרוב לדין. בהסכמת הצדדים שתינתן אף בע"פ, רשאי בית הדין לפסוק אף על פי פשרה.

על מנת לאפשר לבית הדין גמישות בפסיקה וזאת על ידי שימוש מושכל בפשרה נוסף סעיף זה.

2. חיוב בהוצאות משפט

הצדדים מתחייבים לשלם הוצאות משפט ושכר טרחת עורך דין כפי שייקבע על ידי בית הדין, לפי שיקול דעתו.

סעיף זה נועד לאפשר לבית הדין לחייב בהוצאות משפט במקרה הצורך.

3. חיוב בנזקים עקיפים

הצדדים מתחייבים לשלם בגין נזקי גרמא והפסדים של מניעת רווח בהתאם לנסיבות, כפי שייקבע על ידי בית הדין ולפי שיקול דעתו.

על פי ההלכה אין חיוב בדיני אדם על נזק עקיף, אולם, ישנו חיוב בדיני שמים במקרים אלה. כיוון שהמציאות הטכנולוגית כיום מאפשרת להזיק באופן עקיף בקלות רבה, הרי שיש הכרח, גם על פי ההלכה, להתמודד עם מקרים כאלה. לכך נועד סעיף זה שמסמיך את בית הדין לחייב פיצוי על נזק עקיף או על מניעת רווח במקרה הצורך.

חתימה על חוזה על פי ההלכה

חתימה על חוזה אינה נראית ממבט ראשון עניין דתי, אולם, יש לה היבטים הלכתיים רבים שראוי לתת עליהם את הדעת. מובאות כאן כמה שאלות ותשובות בנושאים מצויים, במיוחד בנושא חוזה שכירות דירה.

1. מדוע כדאי לחתום על חוזה?

לכל חוזה יש שתי מטרות: האחת, להבהיר לחותמים עליו את הסיכומים שביניהם, ולמנוע אייבהנה שעלולה להביא לסכסוך משפטי. השנייה, לתת לחותמים על החוזה סעד במקרה של סכסוך משפטי.

שתי המטרות חשובות מבחינה הלכתית: הבהרת הזכויות והחובות חשובה כיוון שהיא מונעת אונאת ממון שעלולה להיווצר כשיש אייבהנה בין הצדדים, זאת מלבד צער ועגמת נפש שנגרמים לפעמים. כמו כן, בהירות בחתימת החוזה מונעת סכסוכים משפטיים ואישיים, ובכך מביאה להשכנת שלום שהוא ערך רב חשיבות בהלכה. גם מתן הסעד המשפטי חשוב מבחינה יהודית, הוא "שובר זרוע רשע" במקום שהדבר קיים, ומבהיר במקרה של ויכוח או ספק עם מי הצדק.

2. מדוע כדאי לחתום על חוזה הלכתי?

השבת משפט התורה למקומו המרכזי בחיים מותנית בשיתוף פעולה של הציבור ושל בתי הדין. חתימה על חוזה הלכתי היא תרומה אישית של החותם עליו להחייאת משפט התורה, ולעירוב התורה בחיי המסחר והכלכלה.

בנוסף, חוזה הלכתי מונע איסורים כדוגמת ריבית ומאפשר קבלת סעד מבית דין לממונות או מבית משפט במקרה של סכסוך. בנוסף, הוא כולל סעיף בוררות המחייב את הצדדים לקבוע מראש בפני מי יתבררו סכסוכים שיתעוררו ביניהם, ובכך נמנעת האפשרות לדחות ולעכב את תחילת דיון.

חתימה על חוזה שאינו הלכתי עלולה לגרום אכזבה לחותמים עליו, אם יתברר כי חלק מסעיפי החוזה אינם תקפים על פי דין תורה. במקרה כזה, לא יוכל בית הדין לתת לחותמים את הסעד שציפו לקבל בעקבות החתימה על החוזה.

3. מדוע יש ללכת לדין תורה ולא לבית משפט?

רבים הם הפוסקים הסבורים שיש איסור לפנות לבתי המשפט במדינת ישראל בבואם לדון בדין אזרחי (ראה לעיל). גם הסוברים שאין בכך איסור, מודים שיש עדיפות לפנייה לדין תורה, זאת, כדי לעודד ולזרז את תהליך התחייה של משפט התורה והפיכתו למשפט רלבנטי ואפקטיבי במציאות המתחדשת. מלבד זאת, השירות הניתן בבתי הדין לממונות בדרך כלל טוב מזה הניתן בבית משפט – משך הזמן עד לקבלת פסק דין קצר בהרבה, הוצאות המשפט אפסיות, והדיונים מתקיימים בשעות אחה"צ-ערב ולא בשעות העבודה.

4. מהן הבעיות העיקריות מבחינה הלכתית בחוזה?

חוזה חייב להתאים למערכת המשפטית שבה הוא אמור להידון. לפיכך, יש להשתמש בחוזה הלכתי כאשר מתכוונים סכסוכים יתבררו בבית דין. ישנם כמה תחומים ייחודים להלכה שעלולים לפגוע בתקפות חוזה, ועל כן יש להיערך לכך מראש. ניתן למנות שלושה תחומים עיקריים שצריך לתת אליהם את הדעת: **ריבית** – על פי ההלכה ישנו איסור חמור (שולחן ערוך יו"ד קס, א) לגבות סכום נוסף על "המתנת מעות", כלומר על הזמן שבו הכסף נמצא אצל הלווה (שם, קסא, א). גם על הטלת קנסות שיש בהם ריבית, ישנו איסור (שם, קעו, ו). **אסמכתא** – התחייבויות מופרזות, קנסות וכדומה, עלולים להיות לא-תקפים על פי ההלכה (שולחן ערוך חו"מ רו, יג, ועוד), אלא אם כן הם נוסחו באופן הנדרש (שם, יד-טו, ועוד). **קניין דברים** – כגון, התחייבות שלילית, התחייבות לעשות מעשה ועוד – על פי ההלכה אלו התחייבויות לא תקפות (שולחן ערוך חו"מ רג, א, ועוד). בכל אחד מהתחומים ניתן לתת מענה משפטי-הלכתי, אולם, ללא מענה כזה עלול החותם על החוזה לגלות כי הוא מקבל הגנה מוגבלת בבית דין, בדיוק כפי שהיה קורה אילו הוא היה תובע בבית משפט לפני בהסתמך על חוזה אמריקאי.

- 5. האם לחוזה הלכתי יש תוקף לפי חוקי מדינת ישראל?**
למיטב ידיעתנו, את רוב החוזים המפורסמים באתר "דין תורה" בחנו עורכי דין, ויש להם תוקף על פי חוקי מדינת ישראל. עם זאת, ברור שישנם הבדלים גדולים בין פסיקת בתי המשפט לפסיקת בתי הדין.
- 6. מהי טענת "קים לי"?**
הכוונה לכך שבמקרה של מחלוקת בין הפוסקים האם לחייב או לפטור, הנתבע פטור כיוון שיתכן שיש לפסוק על פי הדעה המקלה. משמעות הדבר היא שכיוון שיש מחלוקת רבות בהלכה, ישנו קושי במקרים רבים לחייב את הנתבע.
בתי הדין מודעים לבעיה זו, וחלקם הוסיפו בשטר הבוררות סעיף שבו הצדדים מקבלים עליהם שבית הדין יוכל לפסוק כדעה המחייבת. גם בחלק מהחוזים נעשה דבר דומה, כך לדוגמא, בחוזה של "משפטי ארץ" נוסף סעיף המונע הסתמכות על טענת "קים לי" כדי לבטל את תוקפו של החוזה או מקצתו.
- 7. איפה ניתן למצוא חוזים על פי ההלכה?**
מכון משפטי ארץ ריכז באתר "דין תורה" (www.dintora.org) עשרות חוזים ומסמכים הלכתיים שכתבו רבנים מכל המגזרים, אותם ניתן להוריד מהאתר חינם אין כסף.
באתר ניתן למצוא חוזה שכירות ומכר דירה, תקנון בית משותף, צוואה ע"פ ההלכה, והסכם ממון בין בני זוג. כמו כן, קיימים באתר נספחים הלכתיים המיועדים לצירוף לחוזה או צוואה שכתב עו"ד.
בכל החוזים נעשה ניסיון לכתוב מסמך בעל תוקף על פי ההלכה וגם על פי החוק, כדי להגן על החותמים עליו בכל סיטואציה שתיווצר. חלקם של החוזים מופיעים כקובץ הניתן לעריכה והם מאפשרים לחותמים להתאים אותם לצורכיהם.
כמו כן, ישנה באתר גם רשימה (קצרה) של עורכי חוזים על פי ההלכה, אליהם ניתן לפנות בתשלום לקבלת יעוץ משפטי-הלכתי.¹¹

11 מקורות נוספים בנושא זה:

הרב יוסף גולדברג, **הסכם ממון**, ירושלים תשנ"ו.
הרב דוד בס, חוזים על פי דיני תורה, **כתר א**, קדומים תשס"ד, עמ' 17.
הרב אברהם כהן, **עמק המשפט – דיני חוזים והסכמים**, בני ברק.

סעיפים ייחודיים של חוזים על פי ההלכה

חוזים על פי ההלכה נבדלים מחוזים רגילים בעשרות פרטים. להלן כמה סעיפים מתוך חוזה השכירות של מכון משפטי ארץ, חלק מהסעיפים משותפים לכל חוזה על פי ההלכה, וחלקם אופייניים לחוזה שכירות דירה.

1. סעיף בורות

הצדדים קיבלו על עצמם, את _____
 כבורר מוסכם (להלן, "הבורר"), אם הבורר לא יוכל או לא ירצה לדון בעניין, הצדדים מקבלים את בית הדין הקרוב ביותר לנכס, שירצה ויוכל לדון בעניין, מתוך הרשימה המופיעה בנספח.

זה אחד הסעיפים החשובים ביותר בחוזה. סעיף זה מגדיר מי יהיה הבורר המוסמך לדון בסכסוכים שעלולים להתעורר בין הצדדים.

כפי שהוסבר לעיל, על פי החוק, פנייה לדין תורה מותנית בהסכמת שני הצדדים. לפיכך, חשוב שהחלטה המשותפת לפנות לדין תורה תתקבל הרבה לפני שמתעורר סכסוך ממוני. כמו כן, לא די בכתיבת סעיף כללי המצהיר על הסכמה משותפת לפנות לדין תורה, כיוון שעדיין עלול להתפתח ויכוח בשאלה לאיזה בית דין לפנות. בחירה מוקדמת בבית דין מסוים מתקבלת באופן הגון יותר, והיא מבטיחה בחירה של בית דין שיוכל לשרת את הצדדים בצורה הטובה ביותר.

2. משפטי התנאים

כל תנאי החוזה נעשו כתיקון חכמים.

על פי ההלכה ישנן הלכות מחמירות לגבי ניסוח חלק מהתנאים בין הצדדים, סעיף זה פוטר חלק מהדרישות.

3. היתר עסקא – ריבית

כדי להינצל מאיסור ריבית, אם קיים, לפי חוזה זה, מודים הצדדים שכל התשלומים נעשו על פי היתר עסקא כתקנת חז"ל.

התחייבות לשלם ריבית אינה תקפה, ועל כן, כדי להבטיח את תקפות החוזה גם כנגד טענה שיש בו ריבית, נוסף סעיף זה.

4. אסמכתא

מלבד החתימה על החוזה, הצדדים מודים בזאת, שלשם מתן תוקף הלכתי לכל האמור בהסכם זה, עשו קניין המועיל לכל סעיף כראוי לו, מעכשיו, בפני בי"ד חשוב, דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי...

התחייבות מותנית עלולה להיות בלתי תקפה. הדרך לתת תוקף להתחייבות כזו היא לעשות מעשה קניין בבית דין חשוב (הבקיאה בהלכות אסמכתא). בפועל די בהצהרה בכתב על כך שקניין כזה נעשה.

5. שיור בקניין במקום התחייבות

הנכס הושכר למטרת: מגורים / אחסון / _____ בלבד, ומשום כך, לא יהיו השוכרים רשאים לעשות בו שימוש לשום מטרה אחרת.

כדי להגביל את השימוש של השוכר בדירה באופן המוסכם על המשכיר, יש לנסח את הסעיף באופן המוצע ולא בנוסח של התחייבות (למשל, "השוכר מתחייב להשתמש בדירה למטרת מגורים בלבד"). להתחייבות כזו אין תוקף על פי ההלכה, כיוון שאין היא התחייבות ממונית, אלא "קניין דברים".

6. קבלת שמירה על הדירה

השוכרים מקבלים על עצמם בקניין המועיל, לשמור על הנכס ועל הפריטים המצויים בו, ולשלם על כל נזק או הפסד שייגרמו עקב מעשיהם או מחדלם או מעשה של מי שנמצא בדירה בהסכמתם, כדין שוכר מיטלטלין, זאת, למעט נזקים שגרם המשכיר או אדם מטעמו.

על פי ההלכה אין חיובי שמירה על מקרקעין. כדי להטיל חיוב כזה על השוכר, עליו להתחייב באופן מפורש באמצעות "קניין סודר". אם השוכר הצהיר בחוזה שהוא עשה קניין סודר אין צורך לעשות קניין כזה בפועל.

7. כשלא היו בדירה המושכרת מזוזות

במקרה שלא היו מזוזות בדירה, הרי שהשוכרים יתקינו מזוזות משלהם בנכס. בתום תקופת השכירות, המשכירים מתחייבים לשלם לשוכרים את שווי המזוזות, אלא אם כן הם יחליפו את המזוזות של השוכרים במזוזות משלהם.

מן הדין על השוכר להתקין מזוזות (שולחן ערוך חו"מ שיד, ב), ואסור לו להסירן כאשר הוא עוזב (שם, יו"ד רצא, ב). על פי הדין השוכר יכול לתבוע את שווי המזוזות מהשוכר שבא אחריו (רמ"א שם).

אמנם, ניתן להתנות עם המשכיר שכשהשוכר יעזוב, המשכיר יתקינ מזוזות, או יפצה את השוכר בעבור המזוזות שהוא משאיר בדירה. וכך נעשה בסעיף המובא כאן.

8. תיקונים בדירה

המשכירים יבצעו תיקונים או ישאו בתשלומים עבור תיקונים הדורשים בעל מקצוע, והנדרשים בכדי לאפשר לשוכר את השימוש לו הוא זכאי על פי חוזה זה, והצורך בו לא נגרם עקב מעשיהם או מחדלם של השוכרים.

חלוקת האחריות לאחזקת הדירה בין השוכר למשכיר היא במקרים רבים עילה לסכסוכים בין הצדדים. כאן בחרנו לחלק את האחריות בדומה לאופן שבו היא מוגדרת בהלכה (שולחן ערוך חו"מ שיד, א), ולהבהיר זאת לצדדים מראש.

רשימת בתי הדין לממונות מתוך אתר דין תורה

טלפון	סוג	שם בית הדין
ירושלים		
02-6203711	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי ירושלים
02-5371485	פרטי – ארץ חמדה	בית הדין משפט והלכה בישראל, ירושלים
02-6214850	מוניציפלי	בית הדין לממונות שע"י המועצה"ד והרה"ר ירושלים
02-5010622	פרטי	בד"ץ דרכי הוראה בראשות הגאב"ד הרב אשר וויס
02-6261131	פרטי	בית הדין לדיני ממונות ולבירורי יוחסין
02-6518954	פרטי	בית הדין לממונות נווה נוף, הר נוף, ירושלים
02-5381843	פרטי	בית משפט תורני
02-6525640	פרטי	ב"ד "מגיני ארץ", בנשיאות הראשל"צ הגר"ע יוסף שליט"א
052-4267693	פרטי	בית הדין לממונות הר חומה
יהודה ושומרון		
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות נעלה (טלמונים)
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין משפטי ארץ עפרה
02-9931772	מוניציפלי	בית הדין לממונות אפרת
03-9066490	מוניציפלי	בית הדין לממונות שע"י מועצה דתית אזורית שומרון
09-7922059	מוניציפלי	בית הדין לממונות קדומים
02-9973363	מוניציפלי	בית הדין לממונות מטה בנימין
02-9961083	מוניציפלי	בית הדין האזורי לענייני ממונות קרית ארבע – חברון
057-7732971	מוניציפלי	בית הדין לממונות גוש עציון
050-7339929	פרטי	בית הדין לממונות איתמר
057-7493754	פרטי	בית הדין לממונות בית אל
02-5357181	פרטי	בית הדין לממונות מעלה אדומים
מרכז		
09-8300800	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי נתניה
08-9371700	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי רחובות

03-6086600	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי תל אביב
03-9115222	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי פתח תקוה
02-5371485	פרטי – ארץ חמדה	בית הדין משפט והלכה בישראל, תל אביב
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות בית שמש
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות שעלבים (לתושבי מודיעין)
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות שוהם
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות בארות יצחק (לתושבי פתח תקוה)
08-9726170	מוניציפלי	בית הדין לממונות בראשותו של הרב דוד לאו
03-5788221	פרטי	בית דין צדק, בני ברק, בראשות הרה"ג ניסים קרליץ
03-5015809	פרטי	בית הדין "בית דוד", חולון
09-8337155	פרטי	בית הדין לממונות צאנו
צפון		
04-8603111	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי חיפה
04-6859000	ממלכתי	בית הדין האזורי צפת
04-6727800	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי טבריה
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות צפת
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות מעלות
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות בקעת בית שאן
דרום		
08-8688600	ממלכתי	בית הרבני האזורי אשדוד
08-6790660	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי אשקלון
08-6263900	ממלכתי	בית הדין הרבני האזורי באר שבע
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות שדרות
077-2158215	פרטי – גזית	בית הדין לממונות באר שבע
08-6847344	מוניציפלי	בית הדין הרבני האזורי לממונות חוף עזה – התפרק

aims to judge faithfully and truly, while recognizing the State of Israel as a factor in *halacha* and law.

This booklet is the first in a series of booklets dealing with research and legal sources. It comes in order to establish the need for a legal Torah system and provides the reader with facts about this system and reinforces its accessibility.

The booklet was edited by Rav Ido Rechnitz, who is in charge of the field of research at the Institute, together with Rav Dr. Itamar Wahrhaftig, a member of the educational and research staff at the Institute.

May ה' help us to restore our judges as of old and our advisers as they once were, may He remove all grief and sorrow, so that we may found an Academy of Law that is a reflection of our true heritage.

”ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה” (ישעיהו א, כז)

"Zion shall be saved by justice, her repentant ones by righteousness" (Isiah 1, 27)

Rav Avraham Giesser
Head of Mishpetei Eretz Institute
Rav of Ofra

INTRODUCTION

Law fulfills a very important role in the State of Israel. "The People of the Book" are also the People of the Law. More and more decisions which formulate both personal and public life are being made in the courts of law. These decisions deal with questions of governmental ethics, the running of the army, political decisions, personal status and more.

The nature of rulings in the Israeli legal system in recent years highlights the fact that jurisdiction is first and foremost a result of moral ruling. As with every person, the set of values, the culture, the sources of influence and vision of the judge are the factors that mold his point of view, his interpretation, his judgment, and, consequently, his rulings.

In light of this, it is clear that the abandonment of the Torah legal system by the Israeli judicial system is a value-based, strategic decision to adopt a different world of values. The Jewish believer, together with every person who values Jewish law, knows that the Torah of Israel is the Torah of Life.

Justice and law, emanating from both the language and the people of Israel, should take first place and should displace foreign expressions and laws which have found a place of honor in the halls of Israeli justice.

We are told in the tractate of the Ethics of the Fathers (מסכת אבות) that it is the *dayan*, presiding over his court, who first and foremost has to recite the prayer for the government and give expression to this in his rulings. From here it follows that in the fields of keeping public peace, personal and national security, criminal law and the penal system, the army and the police, it is for us to keep and to obey, to amend and improve the existing systems.

In this booklet we wish to focus first and foremost on civil law, on the constant complaints that people lodge against one another, amongst different authorities, between companies and their clients and between employees and their employer. Wherever monetary laws are applicable, the law of Torah should be used, as is required by *halacha* .

The Mishpetei Eretz Institute for Halacha and Law has set this as its aim, while striving to train broad-minded *dayanim*, *talmidei hachamim*. This broad vision

Editor: Rav Ido Rechnitz

Consultation: Rav Dr. Itamar Wahrhaftig

The Mishpetei Eretz Institute
for Halacha and Law

Ofra, 90627

Tel: 02-9973888 Ext. 100

www.dintora.org

info@dintora.org

ISBN: 978-965-91142-0-7

לעילוי נשמת

R' Yaakov Yizhak Levi-Giesser

נלב"ע ג' שבט תשס"ז

TORAH LAW IN THE STATE OF ISRAEL

THE MISHPETEI ERETZ INSTITUTE FOR HALACHA AND LAW